Henri Kerckhoffs

Nooit te oud voor liefde

serie Pastorale handreiking

B
4523

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/isbn_9029706872

NOOIT TE OUD VOOR LIEFDE

Nederlands Instituut voor Gerontologie
Postbus 1287 - 6501 BG Nijmegen
Telefoon 080 - 22 81 90

B 4523

Serie

PASTORALE HANDREIKING

Onder redactie van Ds. J. G. Mees

Nr. 24

Eerder verschenen in deze serie:

1. *G. Boogaard/H. J. Teutscher,* Op zoek naar een antwoord
2. *Becker/Gudjons/Koller,* Groepsdynamika
3. *Eisele/Lindner,* Hulp voor helpers
4. *ds. A. Klamer,* „Ik heb niemand . . ."
5. *Jack Winslow,* Als ik ontwaak
6. *dr. J. Rinzema,* Over liefde gesproken
7. *ds. K. D. van Kampen,* Samen leven tot op de grens
8. *Laura Reedijk-Boersma,* Met moeite en pijn
9. *ds. T. Harder,* Werk-woord
10. *dr. W. C. van Dam,* Okkultisme en christelijk geloof
11. *prof. dr. P. J. Roscam Abbing,* Werk en werkloosheid
12. *Marinus van den Berg,* Als de ouderdom pijn doet
13. *ds. S. J. Popma,* „Ik ben er toch! . . ."
14. *dr. H. Andriessen,* Verlangen en volwassenheid
15. *dr. C. H. Lindijer,* Schuld en pastoraat
16. *Maarten Hooymeijer,* De groten met de kleinen
17. *Reinhold Ruthe,* Is ziekte een noodlot?
18. *Michiaki Horie,* »Kortsluiting«
19. *drs. J. N. Nammensma,* Twijfelend geloven
20. *dr. J. Fentener van Vlissingen,* Het pad van de geestelijke begeleiding
21. *Marinus van den Berg,* Zieken aan het woord
22. *Loes Mali,* De godsdienstige vorming van het kind
23. *dr. Henry J. M. Nouwen,* Een levende heenwijzing

Henri Kerckhoffs

Nooit te oud voor liefde

J. N. VOORHOEVE, DEN HAAG

© J. N. Voorhoeve, Den Haag.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslag: Rob Lucas

ISBN 90 297 0687 2

VOORWOORD

Help je d'r iemand mee? Dat is de vraag geweest, die ik me gesteld heb voordat ik een aantal inleidingen over „verliefd op leeftijd" ging omwerken tot dit boekje.
Zeker weten doe je dat natuurlijk nooit, maar als ik me uit mijn eigen praktijk herinner hoe oude mensen in de knoei konden komen als hun hart geraakt was op een manier, waarvan ze niet meer hadden durven dromen, dan denk ik dat de gedachten, hierover ontwikkeld, misschien iemand helpen kunnen.
Nou en vandaar.

Henri Kerckhoffs

Op 'n goede dag – 'n heel goede dag zelfs voor mevrouw Nieuwenhuis – kwam meneer Dubart bij ons wonen. Hij had eerder in een verzorgingstehuis gewoond, maar hij had er zijn draai niet kunnen vinden. Meneer Antoine Dubart was het type van een bon-vivant, zij het dan dat zijn haren, zijn lokken zeg maar, spierwit waren en zijn manier van lopen verwees naar de bijna tachtig jaren, die achter hem lagen. Maar niettemin: een bon-vivant. Altijd geweest tijdens zijn artistenleven en nóg. Hij kwam de tweede morgen joyeus de zaal binnen, groette links en rechts en vroeg hoffelijk of het gepermitteerd was dat hij plaats nam op een willekeurige stoel. Dat was aan 'n tafel waar, zoals in verzorgingstehuizen gebruikelijk, voornamelijk dames zaten. Het „maar natuurlijk" klonk bijna eenstemmig. Hij zat goed in het pak, kende zijn manieren, was voorkomend en charmant en bleek een vlot causeur. Dat stelde iedereen aan de tafel voor zichzelf vast en toen na een kwartiertje meneer Dubart zich verontschuldigde omdat hij nog een en ander te ordenen had, vertelden de dames elkaar wat ze „op 't eerste gezicht, want je weet maar nooit" van hem dachten. „Waar woont-ie?" werd er gevraagd en daar wist eigenlijk alleen mevrouw Nieuwenhuis antwoord op. Hij had z'n kamer naast die van haar gekregen, maar „ik heb 'm nog niet eerder ontmoet". Dat was dan nu gebeurd en dat gebeurde diezelfde middag nog eens toen meneer Dubart, na gebeld en gewacht te heb-

ben, vriendelijk kwam vragen of mevrouw een hamer in huis had „om een en ander op te hangen, begrijpt u?" Nou, dat begreep mevrouw Nieuwenhuis best en ze legde hem uit dat hij zelf niet moest gaan timmeren. Dat zou de handyman allemaal doen, als hij maar vertelde hoe hij het hebben wilde. „Maar komt u toch even binnen", noodde ze. Maar met 'n gebaar op zijn kleding – „m'n werkpak" – wees hij dat af. Later, zo zei hij, zou hij graag eens komen. Dat werd dan dezelfde avond en vele keren nadien. En natuurlijk werd daar in huis over gepraat. Stel je voor! In de aan variatie arme gespreksstof van het verzorgingstehuis nu ineens de relatie tussen die twee . . . Maar meneer Dubart en mevrouw Nieuwenhuis hebben al dat gepraat langs hun kouwe kleren laten gaan en ze zijn voor elkaar van steeds groter betekenis geworden; ze zijn steeds meer van elkaar gaan houden. Trouwen? Samen wonen? Ze hadden er geen belangstelling voor. Zoals 't was, was 't goed. Jawel, ze kwamen veel, erg veel bij elkaar en boze tongen in huis beweerden dat ze „hem" 's morgens heel vroeg uit „haar kamer" hadden zien komen. Het tweetal ging samen wandelen, ze gingen „de stad in"; ze zaten in de schouwburg samen en ze hadden in de kerk hun plaatsen naast elkaar. En ze zagen er allebei erg gelukkig uit.

Twee jaar later is meneer Dubart op 'n morgen dood in bed gevonden. In z'n eigen bed, om duidelijk te zijn. Toen ik het kwade nieuws aan

mevrouw Nieuwenhuis ging vertellen, huilde ze erg verdrietig, „Wilt u wel geloven", zei ze ergens in het gesprek, „dat deze twee jaren met Ben tot de mooiste van mijn leven hebben behoord?" En om die éne zin was 't me in dit waarheidsgetrouwe verhaaltje begonnen.

*

Wat was er met die twee, die twee op leeftijd? Het klikte tussen hen beiden en wat dat precies is, kan ik niet uitleggen. Ze ontmoetten elkaar en onmiddellijk was er een gevoel van op-één-golflengte-zitten, een gevoel van vertrouwd-zijn, van veel kwijt kunnen, van begrip, van genegenheid vooral, denk ik. En is dat klikken aan leeftijd gebonden?

Ze waren net drie jaar, dat kleine borstelharige Toontje en het bijna witgekrulde Treesje toen de al even blonde juf van de kleutercrèche ze zag zitten onder de blokkentafel, terwijl ze elkaar een kusje gaven. Vertederd zeggen we bij zo'n tafereeltje: „Och, wat enig, wat leuk". Nou ja, ze zijn er nog niet aan toe natuurlijk, bedenken we verder, maar enig is 't, dat wel. Wanneer is een mens eigenlijk oud genoeg om te zoeken naar de genegenheid van een ander en de uitingen daarvan? En zou een mens er ooit té oud voor kunnen zijn?

Zat ik met dat witgekrulde Treesje 'n beetje in de sprookjessfeer, mag ik dan met beide benen

op de grond gaan staan als ik u een sprookje vertel, dat waar gebeurd is in het verzorgingstehuis, waar ik mijn werk vond?

Er was eens een blinde oude dame,
blind geworden toen ze zeventig was.
Ze was een beetje hulpeloos,
een beetje bang voor het donker,
ook voor het leven,
voor de mensen om haar heen.
En er was een oude man,
net als zij alleen achter gebleven,
één brok goedheid en hulpvaardigheid.
En tussen die twee leefde en groeide
de eerlijke vriendschap
van twee verwante zielen.
En op zekere dag zei hij tegen haar:
„Je moet nu voor de rest van je leven
maar kijken door mijn ogen".
En ze leefden samen
niet zo lang meer,
maar wel gelukkig . . .

Als het gesprek om mij heen gaat over liefde tussen oude mensen, moet ik altijd aan die twee denken. Op mijn kamer staat een foto van die twee. Hand in hand komen ze het bospad af. Hij met z'n onvergetelijk goede ogen kijkend naar oneffenheden in het pad; zij steunend op hem, zich overgevend aan zijn zorg, aan de zekerheid dat hij er is. Twee mensen in de zeventig, alleen achter gebleven, allebei. En zo zichtbaar gelukkig met elkaar, met

de vriendschap, de genegenheid, de hartelijkheid, het vertrouwen, het vertrouwde samenzijn.

*

Geen mens kan zonder de ander. Geen mens. En toch zijn mensen, oude mensen vooral, vaak alleen. Dood alleen. Wilhelmina, de oude koningin, was – zo schreef zij – eenzaam maar niet alleen. Ik weet dat veel oude mensen, na de dood van hun man en vrouw, eenzaam achterblijven én alleen. In die toestand verliest het leven zijn zin, omdat 't pas zin heeft als het door een ander bevestigd wordt. En daartoe is het hebben van een levenspartner of een gezin niet noodzakelijk. Ik kan me zelfs voorstellen dat een getrouwde man of vrouw zich door de partner niet bevestigd voelt. Maar er moet wel iemand „ja" zeggen tegen mijn bestaan. Iemand moet het beamen.
Ik kan niet alleen leven. Ik heb – en ieder mens heeft – iemand nodig, iemand die je genegen is, die misschien alleen maar naar je glimlacht, een hand op je hand legt, je'n kus geeft of, heel gewoon maar, er ís voor jou, voor mij, voor ons. Toon Hermans zong: „Ik heb 'n hart om lief te hebben . . ." en waar zou dat hart anders voor dienen? Ik heb 'n stem om te spreken, te praten, niet in het luchtledige maar tot 'n ander. Ik heb oren om te luisteren, niet naar de stilte alleen of het niet-aflatende lawaai, maar vooral naar de ander. Ik heb ogen om te kijken, spie-

gels van wat er in mij leeft, ogen om ogen te ontmoeten. Ik heb handen om te strelen, te tasten en ik heb 'n huid om de warmte te ervaren, niet van de kachel of de centrale verwarming, maar op de eerste plaats van de ander, de ander die naar mij gericht is.
En dat alles geldt voor mensen van elke leeftijd. Voor die twee kleuters in de speelzaal en voor die twee hoogbejaarden in de betrekkelijke rust van het verzorgingstehuis. Dat geldt voor invaliden, hoe gehandicapt ook, dat geldt voor blinden, dat geldt voor iedereen en altijd

*

Om de genegenheid en de uitingen daarvan – dat kusje – van die twee kleuters glimlachen we als „grote mensen". Als het om middelbare scholieren gaat, staan we hoofdschuddend en vol zorgenrimpels te praten over kalverliefde. Jawel, we begrijpen dat best, zo breed zijn we wel, maar we vinden 't toch maar zo zo. En onze veroordeling, als je dat zo mag noemen, geldt hun onbezonnenheid en wat angst om wat er zou kúnnen gebeuren. Want van steen zijn ze niet, dat weten we. Maar als het gaat om oude mensen, mensen van boven de zestig, zeventig jaar, dan zijn we doorgaans minder gematigd in ons oordeel. Luister maar eens om u heen: „Snap je dat nou, op die leeftijd?" of „Zo'n ouwe bok!" of „Ze lijken wel niet wijs" of „Die zijn zeker 't een en ander tekort gekomen . . .". Om van nog grovere opmerkingen maar te

zwijgen. Mevrouw Nieuwenhuis en meneer Dubart, waarvan ik eerder vertelde, hebben 't geweten in huis. Het gesprek aan de koffietafel viel stil als zij binnen kwamen. Vroegere „vriendinnen" van haar bleven weg. En de heren wensten zich met „die ouwe scharrelaar" niet te bemoeien. Hij mocht best biljarten, maar een partner aan het groene laken was er nooit. De afkeuring van een relatie, een nieuwe relatie, op oudere leeftijd komt nauwelijks van jongeren, tenzij het de eigen ouders betreft, maar daar komen we op terug. Meestal zijn het leeftijdsgenoten, die klaar staan met hun negatieve oordeel. Waarom ? Zou jaloezie een rol spelen? Vermoedelijk wel, maar dan toch niet meer als een bijrol. De hoofdoorzaak zal wel te vinden zijn in normen, die resteren uit een opvoeding – jaren en jaren geleden – die uitging van andere opvattingen dan de opvattingen van vandaag. Voor gelovige mensen was vroeger een basisgedachte onder alle normen dat het leven hier op aarde, dit aardse bestaan, niet meer was als een trektocht dwars door alle gevaren en hinderlagen heen, naar later. De aarde was, en u herinnert zich de woorden, een tranendal en „het lijden van deze tijd" woog niet op tegen „de toekomstige heerlijkheid". Hoe ongelukkiger hier, hoe gelukkiger later en „die God lief heeft, kastijdt Hij", niet meer en niet minder. Dat is vroeger, vanuit de toen algemeen aanvaarde christelijke opvattingen, ons duizendenéén keer en in alle toonaarden voorgehouden. Toegespitst op het huwelijksleven bete-

kende dat wanneer je je man of vrouw door de dood verloor, dat je primo dat offer moest aanvaarden en, secundo, je er mee moest leren leven. En dat deed je dan, de dames blijvend in het zwart, zonder ooit nog te denken aan een nieuwe relatie. Je was er vanuit je eigen beginselen zwaar op tegen, maar ook de gemeenschap om je heen was een ernstig beletsel mócht zo'n „slechte gedachte" in je op komen. Je had je tijd gehad en je wist dat in dit tranendal het vlees toch al slecht was en „vleselijke lusten" (u herinnert zich?) zo mogelijk nog slechter. Maar . . . dat vlees en die vleselijke lusten liet je dan ook achter als je uiteindelijk naar de hemel ging. Dáár ging het immers allemaal en uitsluitend om.

*

Waartoe was ik in mijn jonge jaren op aarde? Dat kon ikzelf natuurlijk nauwelijks bedenken, maar dat hinderde ook niet want degenen, die mij de godsdienst – de dienst van God – leerden kennen, maakten mij in alle talen duidelijk dat het ging om „in de hemel te komen". Voor kinderen was dat dienen van de Heer een vrij vage zaak, die nauwelijks verhelderd werd door de alledaagse voorbeeldjes van „je mag dit niet" en „je moet dat wel". God en het Goddelijke bleven mysterie en eindeloos ver weg.
Het loon in de hemel daarentegen werd ons als een zeer concrete aangelegenheid voorgeschoteld. „De aanschouwing van de Heer" was

natuurlijk weer een te abstrakt begrip, maar het eten van gouden borden, gevuld met de fijnste lekkernijen, was een levensgrote werkelijkheid. Mijn goede oude pastoor – mijn jonge jaren speelden zich in een „degelijk rooms-katholiek milieu" af – die W. G. A. H. van Berkel heette, schreef in de twintiger jaren een boek van bijna vijfhonderd dichtbedrukte pagina's over „Wat geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord en in geen mensenhart is opgekomen". Jawel; er waren predikanten, ook bij de protestanten, die er wat van konden. En moesten ze niet? Heel het leven immers draaide om de toekomst, om het hiernamaals. „We zijn op aarde om God te dienen en daardoor in de hemel te komen", zo luidde de tekst uit de r.-k.-catechismus. Na '45 kwam er een ogenschijnlijk kleine verandering in die tekst. Mijn kinderen leerden op de vraag waartoe zij op aarde waren, te antwoorden: „Wij zijn op aarde om God te dienen en daardoor hier en hiernamaals gelukkig te worden". Toegegeven, destijds is mij die verandering nauwelijks opgevallen. Er veranderde wel meer. Ik schud een paar voorbeelden, vanuit mijn roomse achtergrond, uit mijn mouw en ik ben er zeker van dat soortgelijke voorbeelden ook uit de protestantse wereld aan te halen zijn. Ons kruisteken hadden we tot dan gemaakt „in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes". Dat werd gewoon „In de naam van de Vader" enzovoorts. We hadden het over „de vrucht uws lichaams" en dat werd „de vrucht

van uw schoot". Taalkundige veranderingen, zou je kunnen zeggen, maar met die eerste vraag van de catechismus was er meer aan de hand. In die nieuwe r.-k. tekst ging het niet alleen meer om later, hiernamaals, maar ook om hier. Dat kreeg een accent en daardoor kwam zwart op wit te staan, dat het leven hier op aarde niet niks is, maar een wezenlijk deel van ons hele bestaan. We „mochten" voortaan ook hier op aarde gelukkig zijn, gelukkig proberen te worden. We hadden daar – en dat is natuurlijk altijd wel zo geweest – recht op, recht op geluk op voorwaarde uiteraard dat we God dienden.

*

U hebt gelijk als u zegt dat ik wat breed uitgewijd heb over dat aardse geluk, maar, sorry, ik had dat toch nodig om daar te komen, waar ik zijn wil. Een voor ons thema noodzakelijk en duidelijk antwoord op de vraag naar de bedoeling van ons leven. Toen ik in 1962 in Rome was bij de opening van het Tweede Vatikaans Concilie, zat ik op 'n avond zeer laat te praten met de ook in protestantse kring zeer bekende en gewaardeerde bisschop Bekkers van Den Bosch. Het ging over veranderingen in de kerk, in de kerken, die toen net op gang aan 't komen waren. En in dat kader vroeg ik hem, een beetje voor de vuist weg, dat geef ik graag toe, wat hij op dat moment zou antwoorden op de vraag: waartoe zijn wij op aarde? Zo impulsief als hij was, zei hij toen: „Ik denk dat ik

zou zeggen: we zijn op aarde om elkaar gelukkig te maken en daarin dan zelf gelukkig te worden". Natuurlijk doelde de bisschop in die woorden op écht geluk, innerlijk geluk, geluk in de vrede van je hart. Geluk dat je ontleent aan het geluk van anderen.

*

We hebben dus, ongeacht op welke leeftijd, recht op geluk. Daar moeten we gewoon aan wennen, want de gedachte daaraan was ons vroeger vreemd. We moesten het lichaam en de lichamelijkheid, van onszelf en van de ander, als een vijand leren zien, als iets kwaads, iets dat naar verderf voerde. En lichamelijke lusten waren er om „beteugeld" te worden. En hadden, in het huwelijk, kerkelijk ingezegend en al, man en vrouw zich omwille van de voortplanting aan die „vleselijke lusten" over gegeven, dan moest in de r.-k. traditie de vrouw (waarom de man niet, dat is me altijd een raadsel geweest) zich voor een reinigingsbezoek naar de kerk begeven, waar zij, de stola van de priester in haar hand, als het ware opnieuw binnen geleid werd. Zo lag dat en . . . zo ligt 't gelukkig niet meer. En dat betekent nogal wat. 't Is moeilijk te verwerken dat we dat, wat eens als zelfzuchtig werd verworpen: proberen ook zelf gelukkig te worden hier op aarde, nu waar gaan maken. Bisschop Bekkers had gelijk: je kunt niet gelukkiger worden dan door anderen gelukkig te maken.

Op dat geluk, nu en later, moeten we, om misverstanden te voorkomen iets dieper in gaan. Wat is dat, geluk?

Geluk is 'n weten,
'n voelen,
'n gevoel
dat geen woorden
verdraagt.
Geluk woont
binnen
en buiten,
in mij,
in anderen,
in dé ander,
overal, overal.

Geluk doet me lachen
en huilen,
stil zijn
en uitbundig.

Geluk en liefde
gaan hand in hand,
altijd.

Zonder liefde
geen geluk,
niet blijvend
althans,
want liefdeloos
geluk
bestaat niet.

Geluk is 'n rijkdom,
dé rijkdom,
en naarmate geluk
vermeerdert,
wordt 't
minder broos,
minder breekbaar,
solider.

Geluk is
met jezelf
in 't reine zijn,
totaal en
blijvend,
zonder angst
voor verlies
want geluk
woont van binnen.
Geluk is weten
liefde
gevonden te hebben
als gever
én ontvanger.

Geluk is
God, dé Liefde
ontmoet te hebben
in anderen,
in mijzelf.

Dat heb ik jaren geleden eens geschreven en hoewel ik er nog achter sta, valt me toch weer op hoe ontoereikend woorden zijn, mijn woorden althans. Want helemaal vatten kun je 't met woorden niet. Er zit iets van zaligheid in, van volledig happy-zijn én hoezeer uiterlijke omstandigheden mee of tegen kunnen werken: duidelijk is ook dat geluk 'n innerlijke toestand is. Te maken heeft, alles te maken heeft, met 'n gerust geweten. Toch is nu misschien duidelijker geworden wat bisschop Bekkers bedoelde en wat de oude catechismus verstond onder dat „gelukkig zijn hier en hiernamaals".

*

Als wij recht hebben op geluk, zou daar dan een echte relatie met 'n ander mens bij uitgesloten zijn? Dat kan toch niet, juist omdat geluk altijd te vinden is in het bevestigd worden, het beamen van je bestaan. 'n Nieuwe echte relatie? Vrienden, vriendinnen, dat lukt niet zo gemakkelijk meer als je wat ouder bent. Vrienden maak je in je jonge jaren en dat kunnen dan vaak vriendschappen worden, die een mensenleven lang duren en dieper worden en groter, omvattender. Op oudere leeftijd maak je gemakkelijk kennissen, bekenden, maar vrienden . . . Je hebt al zo'n lang stuk van je leven achter je, je bent kritisch geworden en je hebt een eigen levensstijl, met eigen normen en gewoontes verworven. In die omstan-

digheden vrienden maken, is niet zo simpel, tenzij misschien – en daar gaat het hier om – met die ene mens, waarmee je bijna zonder woorden vriendschap sluit. Die ene mens, waarmee het klikt.
Dat kan elke dag, elk uur. Dat kan als je zestig bent, maar misschien ook op je tachtigste. Je ontmoet 'n mens, 'n medemens, waarvan je weet dat hij of zij je verstaat en dat je hem ook begrijpt. 'n Mens, die je vanaf het eerste ogenblik mag om wat-ie is en die jou mag om wat je wezenlijk bent. 'n Mens, die je eerder had willen ontmoeten, een die je bij blijft, ook al is hij lijfelijk elders. En u begrijpt dat ik in feite doel op 'n echte partner, een nieuwe relatie, die verder gaat dan vriendschap.

*

'n Mens heeft heel wat relaties in zijn leven. Allemaal mensen, die zich op een of andere manier met ons bezighouden, al dan niet met de bedoeling dat te doen. Maar doen we merkwaardige dingen, dan wekt dat reakties bij mensen die we kennen, onze relaties dus: kennissen, vrienden, bekenden. De mensen uit de kerk, uit het dorp, uit de buurt, mensen die je „van aanzien" kent, mensen waarmee je op goede voet staat, mensen die je tutoyeert, mensen waar je tegenop kijkt en misschien ook wel mensen, waar je op neer ziet. Maar als we het op deze plaats over een nieuwe relatie hebben, dan doelen we toch duidelijk ergens an-

ders op. Dan gaat het om een heel persoonlijke, heel intieme relatie met één medemens. Meer dan een kennis, meer dan een goede kennis, meer dan een goede vriend of vriendin. We hebben het dan over die zeldzame mens, waarmee het klikt, zo'n mens, waarin we geloven, waarop we vertrouwen. Zo'n uniek mens waarvan we houden. En dat is dan 'n woord dat je bij het begrip relatie niet zo gauw gebruikt.

Houden-van is zwaarder en gaat veel dieper dan waarderen, mogen, respekteren, hoogachten. Houden-van heeft met liefde te maken, niet meer en niet minder. En zó'n nieuwe relatie, een relatie met de klank van liefde in zich, kan op elke leeftijd ontstaan. Zou men als oudere niet 'n mens kunnen ontmoeten, waarvan je gaat houden?

*

Als het gaat om een nieuwe relatie voor oudere mensen, dan vóóronderstellen we, dat er een andere, een oude relatie geweest is. Duidelijker: we nemen dan aan dat hij of zij gehuwd geweest is en na de dood van de partner alleen is over gebleven. Doodzielig na zoveel jaren van samen en vaak is men eenzaam en ook dood alleen.
Ik kan dat verdriet en die eenzaamheid niet peilen, niet omschrijven ook. Dat moet je zelf ervaren hebben om er over mee te kunnen praten. Maar uit datgene wat ik er van nabij

van gezien en gehoord en meegeleefd heb in mijn werk, weet ik wel dat 't erg is, dat de zin om verder te leven vaak niet bijster groot is, ja soms helemaal ontbreekt. Wat wil je na een samen-zijn van soms meer dan een halve eeuw? „Je blijft als de helft van een eenheid over", zei mij eens een hoogbejaarde weduwe. „Je was zo op elkaar gericht, op elkaar ingesteld, dat je nu in je eentje onvolledig bent en je verdere weg niet kunt vinden". En dat duurt maanden, jaren, dat uitzichtloos álleen-zijn. Dat lijkt nooit meer te eindigen tenzij door de dood.

*

En dan ineens, ineens gebeurt dat wonder dat je niet begrijpt, dat je in de war brengt, dat je anders doet zijn, uit je normale doen, dat je uit je slaap houdt en bezorgd maakt, maar dat tegelijkertijd warm maakt van binnen en blij en . . . en . . . Je weet je geen raad, je zou er met iemand over willen praten, maar hoe zal de reaktie zijn? Twee lieve ogen hebben in die van jou gekeken en toen is er iets gebeurd waaraan je nooit meer gedacht had. De mogelijkheid heb je zelfs ver van je weggeduwd. Dat kon niet en dat mocht ook niet. Je had zoveel gehouden van hem of haar, die je ontvallen was . . . Je zou het als ontrouw beschouwen met 'n ander iets te beginnen. Wat zou je vroegere partner van je gedacht hebben?
Op dit moment moet ik denken aan 'n gewel-

dig versje van Toon Hermans uit zijn bundeltje – wat 'n toepasselijke titel in dit geval – „Fluiten naar de overkant". Dat gaat zo:

Sinds hij gestorven is rijdt zij maar in haar
autootje
al weet ze af en toe niet eens precies waarheen.
Op de drukke snelle wegen
kan ze d'r wat beter tegen,
want ze voelt zich soms nog grenzeloos alleen.

Er zal voorlopig ook geen and're liefde komen,
hoewel . . . toen Willem met haar mee reed
op die dag
heeft ze zijn foto
van 't dashbord weggenomen.
Ze wou niet hebben dat hij haar met Willem
zag . . .

Op dat moment, de eerste keer dat „Willem" in haar autootje meereed, wilde ze zijn foto, de foto van de man, waarmee ze wie-weethoelang getrouwd was geweest, niet zien. Ze kon 't nog niet met elkaar verenigen. De herinnering aan haar man en de realiteit van „Willem". Ze heeft 't voorlopig maar weggeduwd door de foto in het handschoenenkastje te leggen.
Zo gebeurt dat, maar wát je ook wegduwt: die blik van verstandhouding en die hand op jouw hand zijn er geweest. Enerzijds wil je d'r niet aan denken. Je trekt je terug, je wilt alleen zijn, alleen met je gedachten die heen en weer

schommelen tussen verleden en, wie weet, toekomst.
En je probeert verstandig te redeneren. Maar verstand en gevoel gaan ook al 'n gevecht aan met elkaar. Je kunt ze niet bij elkaar brengen, je weet 't niet, je weet 't écht niet. Want wat je ook aan bezwaren en tegenwerpingen bedenkt, telkens weer zijn daar die goeie ogen, is er die eenvoudige, heldere hartelijkheid, is er ook dat één-voelen, dat je zo lang gemist hebt. En d'r gaat van alles door je heen. Vooral: wat zullen de kinderen, de kleinkinderen misschien, er wel van denken en zeggen? En de vrienden en kennissen?

*

Klein brokje achtergrond van die twee? Hoe oud waren ze, twee elkaar wildvreemde mensen, toen ze trouwden? Hij met zijn bruid in Sneek; zij met haar man in Heerlen. Vijfentwintig? Zij heeft vier kinderen gekregen, hij zeven. En ze hebben, elk voor zich, in de veertig, vijftig jaar van hun trouwen, wat met dat stel te doen gehad. Om met de televisie-reclame te spreken: lieve dingen en stoute dingen, grote dingen, kleine dingen . . . Maar ze verwerkten 't allemaal wel sámen: zij met haar man – gezond, trouw? stel maar vragen –; hij met zijn vrouw en stel dan maar een reeks nieuwe vragen. Twee ouder wordende echtparen, steeds meer naar elkaar toegroeiend, steeds meer op elkaar aangewezen. En dan de

dood. In Sneek, waar ze zijn gebleven al die jaren, bezwijkt zij tenslotte aan een langjarige, slopende ziekte. In Udenhout, waar het Heerlense stel eindelijk beland is na veel omzwervingen, is een auto-ongeluk oorzaak van zijn onvermoede levenseind. In Sneek blijft een man alleen over; in Udenhout een vrouw. Ze kennen elkaar niet, weten van elkaars bestaan niet af. Ze hebben wel 'n paar dingen gemeen. Ze hebben de zeven kruisjes achter zich, ze zijn allebei alleen achter gebleven, ze hebben alle twee wat hulp nodig en zoeken daarom de geborgenheid van een verzorgingstehuis. En dan vindt hij, min of meer per ongeluk, een plaats in een Nijmeegs huis, het huis waar zij zes weken tevoren door toedoen van haar daar wonende kinderen, werd opgenomen.

*

Is dat een achtergrondje, dat op de werkelijkheid geënt is? Het is verzonnen en van dit soort „levensloopjes" laten er zich gemakkelijk duizend verzinnen. Je kunt je voorstellen dat 't zó gaat; je kunt je ook heel veel andere voorbeelden voor de geest halen. Altijd is er een voor-geschiedenis. Een scenario voor een film of een alledaags en misschien zelfs wat saai verhaal. Een ongelofelijk boeiend leven of een normaal familieleven met ups en downs maar zonder zware golfslag. Maar altijd resteert er een berg herinneringen, herinneringen aan

de kinderen en hun lief en leed, herinneringen vooral aan de overleden partner. En met die herinneringen moet je dan verder. Jammer wel dat je er nauwelijks over spreken kunt. O ja, wel over die oppervlakkige dingen, maar zelden of nooit over zaken, die echt je geluk raakten of . . . je ongeluk. Daarvan rest alleen de herinnering, waarover je met anderen niet praten kunt, echt praten bedoel ik.

*

Ze hebben je kamer in het tehuis of in de wat kleinere, een beetje meer aangepaste woning, leuk ingericht. Dat wel en de meeste dingen ken je ook, zijn je vertrouwd van vroeger. Ze komen hier anders uit, dat wel, maar vreemd zijn ze niet. En gezellig is 't geheel ook. 't Keukentje staat je wel aan. Niet meer zo groot als vroeger, niet zoveel onderhoud ook. „Je kunt hier wel honderd worden" zeggen de kinderen en ze hebben misschien wel gelijk. Misschien wel. Want eenzaamheid is een naar ding, een knagend ding en „je moet je d'r tegen verzetten", zeggen de kinderen. Ze hebben goed praten. Ze bedoelen 't best, maar je kunt een goeie relatie niet op bestelling geleverd krijgen. „Veel onder mensen komen" dat is ook al zo'n kreet, waarmee je om de oren geslagen wordt. Wat interesseren mij „dé mensen" . . . Waar ik behoefte aan heb is 'n mens, één mens, die luisteren kan, niet moe wordt te luisteren.

Wat die twee, vreemd voor elkaar in hetzelfde verzorgingstehuis, in dezelfde straat, stad of dorp, missen is heel eenvoudig wat echte genegenheid; ze missen hart en hand van 'n ander. En de oorzaak is misschien wel te vinden, mede te vinden dan, in het feit dat wij allemaal, heel de gemeenschap zo zoetjesaan, zo afstandelijk doen, zo gereserveerd, zo terughoudend, zo op onszelf. Omdat we d'r zo moeilijk toe komen te zeggen, te uiten wat er in ons omgaat of 'n gebaar te maken dat mogelijk duizendmaal meer en duizendmaal duidelijker zegt wat in ons leeft, dan al onze woorden samen.

*

Twee mensen op leeftijd vinden elkaar, vinden bij elkaar een nieuw en ongedroomd geluk. En dan? Als je die vraag van twee woorden op papier zet, dan weet je niet meer waar te beginnen met het antwoord. Want wat zijn de gevolgen van het feit dat die twee elkaar gevonden hebben? Zonder te weten of ik volledig ben, noteer ik een paar punten, waaraan we aandacht moeten geven:

- trouwen of samen-wonen of op jezelf blijven?
- de kinderen en hun reakties.
- vrienden, kennissen, het dorp, het tehuis.
- de kerk, overeenstemming of verschil in geloven.
- sexualiteit en de individuele kijk daar op.

Trouwen
Samen-wonen
Op jezelf blijven

Wat er verder aan mogelijkheden is, is naar mijn mening wel onder te brengen in een van de drie genoteerde vormen. Bij elk van de drie zul je je moeten afvragen wat het voor en wat het tegen is. Wat is het voordeel van het trouwen? Dan doel ik natuurlijk niet op financieel voordeel door een al dan niet ophoudende uitkering, al is het wel zinvol tevoren – ik bedoel alvorens een beslissing te nemen – te informeren bij deskundigen naar de materiële gevolgen van een huwelijk. Zo min als tortelduifjes van de liefde alleen kunnen eten, zo min kunnen dat ook ouderen, die verliefd raken. Maar afgezien van de centen: wat is het voordeel van trouwen? Naar mijn opvatting een legalisatie van een verhouding, die duidelijkheid schept. Het geklets, het geroddel kan ophouden: er is een huwelijk, net precies zo legaal, zo wettig als elk ander huwelijk. Je zou het alleen, gezien de leeftijd van de echtelieden, op huwelijksvoorwaarden moeten doen. Daardoor worden voor later problemen onder (wederzijdse) kinderen voorkomen. Elke notaris zal daarover zeker graag (en veel voordeliger dan u denkt) informatie geven.
Voor kerkelijk gebonden mensen komt daar bij dat zij het huwelijk niet alleen als een burgerlijke, een ambtelijke gebeurtenis zien. En

misschien wijst men het samen-wonen juist af omdat men ook in dit opzicht korrekt te werk wil gaan. Misschien speelt in de beslissing al dan niet trouwen, ook menselijk opzicht een rol en laat ons daar niet te licht over denken. „Menselijk opzicht" heeft een negatieve klank, alsof het verkeerd is je aan „de" mensen te storen. Dat is niet zo. Menselijk opzicht wil ook zeggen, en dat vergeten we erg gemakkelijk, dat je je stoort aan de normen en de opvattingen, die in de gemeenschap, onder de mensen om je heen, leven. En dat is zeker niet onverstandig. Wil men dat dat „menselijk opzicht" noemen, dan moet men dat maar doen. Overigens: trouwen doe je niet, ongeacht of je dertig of zeventig bent, terwille van anderen, maar omdat je dat zélf wilt. Dat het feit, dat je in een gemeenschap met andere mensen leeft, een faktor is, die je in je overwegingen betrekt, lijkt me een normale zaak.

„Trouwen doe je maar eens!". Dat is nogal eens een motivatie geweest, waarom de vader-van-de-bruid zich voor dat feest financieel het een en ander getroostte. In later jaren werd ook dat iets anders, iets minder stellig. Men zei: „Trouwen doe je maar eens, tenminste dat hopen we". Ook in die zin ligt het eenmalige centraal en het „tenminste" is niet meer dan een onverhoopt veiligheidsklepje. Je kunt maar nooit weten. Het aantal huwelijken onder jongeren dat onder huwelijksvoorwaarden gesloten wordt, neemt belangrijk toe. Je weet maar nooit . . . Toch is voor veel oudere

mensen het huwelijk dermate eenmalig, dat een tweede huwelijk niet binnen hun horizon te vinden is. „Trouwen doe je maar eens", ja, ja . . . Maar er is wel een hele nieuwe situatie ontstaan. Je bent, na de dood van je partner, nu weer „vrijgezel". Je bent weer „Ledig", zoals de Duitsers dat zeggen, vrij, „zu haben". En wat zou dan een (nieuw) huwelijk in de weg staan? Juridisch niets, ook niet kerkrechtelijk. Het zijn alleen gevoels-argumenten, die een huwelijk zouden kunnen verhinderen. En dat soort argumenten kun je nauwelijks beredeneren. Nadrukkelijk zou ik alleen nog eens willen stellen dat trouwen of niet trouwen primair een zaak is van twee mensen en niet van een familie, de buurt, de kerk en ga maar door.

Samen wonen

Samen-wonen van jonge mensen is iets heel anders als samen-wonen van mensen-opleeftijd. In verreweg de meeste gevallen is het samen-wonen van jongen mensen een aanloop tot een huwelijk. Men is er „nog niet aan toe", wil de ander beter en vooral in het leven van alledag leren kennen en er is, niet onbelangrijk, het sexuele kontakt als onderdeel van het gemeenschappelijk leven. Samen-wonen voor jonge mensen is als een proef-huwelijk. Vaak mondt het uit in een huwelijk, vaak ook wordt de samen-woning even gemakkelijk beëindigd als zij wordt begonnen. En, nog 'n belangrijk

punt: samen-wonen voor jonge mensen is ook samen slapen en sexuele gemeenschap hebben.
Samen-wonen voor oudere mensen heeft wel dezelfde klank, maar is in wezen heel iets anders. Als oude mensen tussen wie het klikt, gaan samen-wonen dan zien ze in feite, om welke reden dan ook, af van het huwelijk. Zij doen hun twee eenpersoons-huishoudens bij elkaar en dat is dat. Het idee van voortaan bij elkaar te horen komt nauwelijks aan bod. Naar buiten lijkt het vaak een economisch motief, dat hen samen doet wonen. Waarom twee woningen aanhouden met alle lasten vandien, terwijl hij toch bijna altijd bij haar is (of omgekeerd). Koken en wassen, strijken en al dat soort dingen deed zij toch al voor hem. En de kleine karweitjes in en om het huis, inclusief de tuin, deed hij toch al. De ruimste van de twee woningen wordt in de regel aangehouden, omdat hij en zij toch wel graag een eigen (slaap)kamer behouden. Ook de financiën blijven meestal gescheiden, al neemt hij doorgaans wel de zorg voor „de papieren" op zich.
Het motief voor samen-wonen tussen ouderen is ook veel minder serieus als dat wat voor een huwelijk wordt aangedragen. Bij samen-wonen gaat het „om wat gezelligheid aan elkaar te hebben", „wat aanspraak" noteert een ander. Men is wel goed bevriend, wel erg op elkaar gesteld, maar het begrip houden-van komt in dít vocabulaire nauwelijks voor.
Er zijn natuurlijk verschillen. Bij het ene sa-

men-wonende paar ontdekt men nauwelijks dat er geen huwelijk is; bij het andere doet men zelfs samen geen boodschappen om toch maar te beklemtonen dat men „het onzin vond twee huishoudens aan te houden" terwijl . . . en dan volgt alles wat „toch al" gemeenschappelijk gedaan werd.

Op jezelf blijven

Het komt voor dat een nieuwe relatie op leeftijd niet uitmondt in een huwelijk noch in samen-wonen. Men „blijft op zichzelf", zoals de uitdrukking luidt. De gedachte aan trouwen komt bij beiden, of bij een van beiden, niet op en het nut van samen-wonen ziet men niet in. Een groot deel van de dag brengt men samen door en meestal ook de avonden. Er wordt gemeenschappelijk gegeten en er is een regeling om de kosten daarvan te dekken. Maar in principe blijft hij en blijft zij op zichzelf. De kinderen leren „meneer X" kennen, weten van de vriendschap, waarderen die meestal ook en . . . hopen maar dat moeder „geen domme dingen doet". Wat die kinderen dan ook onder domme dingen mogen verstaan.

*

Als hij en zij op zichzelf blijven, slechts vriendschappelijk met elkaar omgaan, dan komt er vaak nauwelijks commentaar. De kinderen vinden 't wel gezellig en de buurt vindt 't

eigenlijk ook wel leuk. Nou ja en verder vindt men eigenlijk dat de vriendschap tussen die twee niemand iets aangaat. Maar dat wordt anders als samen-wonen of trouwen aan bod komen.
Vriendschap allemaal best, maar samen-wonen en trouwen heeft, in onze gemeenschap, blijkbaar zoveel met sex te maken dat „we" zoiets van oude mensen niet kunnen hebben. Elders in dit boekje heb ik een paar uitdrukkingen aangehaald, die men voor oude mensen klaar heeft, als samen-wonen of trouwen aan de orde komen. Dat „de oude bok" nog wel een „groen blaadje" lust, is nog een van de mildste opmerkingen, die men voorhanden heeft, ook al is dat groene blaadje van dezelfde leeftijd als de oude bok. „Het geeft geen pas" zegt men en wat men daarmee precies bedoelt is minder duidelijk, al wijst het woordje „geen" in ieder geval in negatieve richting.
Er is verschil in de reakties op trouwen en samen-wonen. In beide situaties heeft men kritiek. Samen-wonen verafschuwt men. Het is in de ogen van veel mensen een vorm van illegaal gehuwd-zijn, doen alsóf men getrouwd is. Kerkelijke mensen nemen het woord concubinaat in de mond en dat is (vlgs. Heidt: Catholica) „een blijvende verhouding tussen man en vrouw, die noch met elkaar noch met anderen gehuwd zijn en uit welke verhouding regelmatig geslachtelijk verkeer voortkomt". Maar ook zij, die niet in deze termen denken of spreken, keuren samen-wonen

af. Eventueel kunnen ze dat dan van jonge mensen wel begrijpen, hoewel niet goedkeuren maar oude mensen „moesten toch wijzer zijn". Ze verwerpen het samen-wonen ook om het voorbeeld, dat daarin naar hun smaak aan jongeren gegeven wordt. „Wat kun je nou nog tegen je kinderen zeggen over samen-wonen als ze zien dat opa, oma . . .".

*

Trouwen vindt men een legale zaak, zoals gezegd. Men ziet er alleen het nut niet van in. Daar zit de oude opvatting waarschijnlijk achter dat het huwelijk er is enkel en alleen als voortplantings-instituut. Dat het minstens zoveel, zo niet meer, te maken heeft met het persoonlijk geluk van twee mensen, blijft in de mist. Geargumenteerd wordt er tegen het huwelijk van twee oudere mensen door de omgeving nauwelijks. Met kinderen ligt dat anders, maar daarover aanstonds. De buurt, de kennissen hebben alleen wat losse opmerkingen. „Snap je nou toch die oude mensen" of „staan ze met één been in 't graf en toch nog . . .". Zoals gezegd: opmerkingen, die geen hout snijden. Veel feller reageert de omgeving als het leeftijdsverschil tussen de huwenden erg groot is. In de meeste gevallen – hoewel niet steeds! – gaat het dan om een man op leeftijd, die gaat trouwen met een vrouw, een meisje van twintig, dertig jaar. Toon Hermans heeft in zijn eerder geciteer-

de bundel ook daar een versje aan gewijd, een echt doordenkertje:

Hij 's niet meer zo piep en hij slikt wat
medicijnen,
het leven heeft hem vaak hardhandig
afgestraft.
Hij had wat centjes en hij heeft van zijn
florijnen
zich nu een kakelvers jong meisje aangeschaft.

Ze heeft wat blonde krullen en een mollig
kontje
en dat vergoedt voor hem iets van een groot
gemis.
Ze is stupide en gehoorzaam als een hondje
en hij verbeeldt zich dat-ie niet meer
eenzaam is.

Maar goed, hier gaat het over twee mensen van ongeveer gelijke leeftijd. Als zij gaan trouwen stuit dat vaak alleen op bezwaren van de (wederzijdse) kinderen. Dat is gelukkig niet altijd het geval, maar de bezwaren, die hieronder genoemd worden, komen toch vrij vaak voor:
– accepteren geen nieuwe moeder(vader).
– ontrouw aan het eens gegeven woord.
– erfenis in gevaar.

De eerste twee argumenten zijn gevoelsmatig en het is maar de vraag hoe zwaar die voor de een en voor de ander wegen. Moeder is moeder en een „nieuwe moeder" hoeft geen

volwassene te accepteren. Datzelfde geldt voor de vader uiteraard. Maar als vader of moeder op latere leeftijd gaan her-trouwen, is het alleen de vraag of men voor vader of moeder een nieuwe partner accepteert. Die nieuwe partner wordt geen deel van het ouderpaar, is geen remplaçant van de overleden ouder, maar een levensgezel- gezellin voor de overgebleven partij. De nieuwe vrouw neemt niet de plaats van de overleden moeder in en als ze verstandig is zal ze daartoe ook geen pogingen doen. Ze hoort bij vader en dat vader (en zij zelf wellicht) kinderen heeft, is een zaak van het tweede plan, vooral omdat die kinderen volwassen zijn en dus niet meer aangewezen op vader. Voor alle duidelijkheid nog eens: als ik in deze tekst over vader spreek, geldt dat natuurlijk ook in het geval, waarbij het om moeder gaat.

*

Is hertrouwen – opnieuw en andermaal trouwen – geen ontrouw aan het eens gegeven woord? Dat is 'n vraag die kinderen, en ze antwoorden dan bevestigend, nogal eens stellen. Het antwoord ís natuurlijk: neen. Iemand, die door de dood de huwelijkspartner verliest, is vanaf dat moment niet meer gehuwd. De herinnering blijft uiteraard, maar de realiteit maakt van de overblijvende man of vrouw een ongehuwde. En als zo iemand trouwt, dan verschilt dat huwelijk-in-

zich niets van een huwelijk, dat gesloten wordt door twee mensen, die niet eerder getrouwd waren. Ontrouw? Blijft de eerbied, het respekt voor de overledene dan niet in gelijke mate? Wordt er „oneerlijk gespeeld"? Is er iets van bedrog, van list in het spel? Is de liefde voor de overledene voorbij? Allemaal vragen, die ontkennend beantwoord moeten worden. Waarom dan toch die protesten? Vader was vader en moeder was moeder. En vader noch moeder kunnen vervangen worden. Dat is 't hele verhaal, maar – zoals we hierboven reeds zeiden – vader of moeder wórden ook niet vervangen. Vader zoekt zich een vrouw, geen moeder voor zijn volwassen kinderen. En dat is een zeer wezenlijk verschil.

*

Bovenstaande bezwaren worden nogal eens geopperd tegen de achtergrond van de erfenis-kwestie. Jammer want waarom niet ronduit gezegd waar het om gaat? Dan kunnen misschien slechts in schijn aangevoerde argumenten, die de sfeer knap vertroebelen kunnen, achterwege blijven. En voor een gezonde regeling van wat er eventueel te erven valt, zal ieder verstandig mens voelen. Ik denk dat het daarom verstandig is zélf als oudere, in de situatie van een aanstaand huwelijk of een samenwoningsvorm verkerend, de zaak van het erven aan te snijden. Elke notaris geeft daarvoor gratis zijn goede raad en mocht u

daarna van diezelfde notaris een of andere handeling verlangen, dan zal u blijken dat de tarieven van de notarissen best acceptabel zijn. Met andere woorden: om de kosten hoeft u 't niet te laten en de vrede wordt vaak zeer gediend als financiële kwesties uit de weg geruimd zijn.

*

Maar hoe groot de bezwaren ook zijn, die de kinderen of de verdere familie maken, we mogen nooit vergeten dat trouwen een zaak is van twee mensen, niet van drie, van acht of van veertig. Twee mensen beloven elkaar trouw en trouw . . .

Trouw
heeft de intentie van het blijvende.
Je kunt genegenheid,
welwillendheid,
hartstocht zelfs
met trouw verwarren;
je kunt je vergissen
in wat de een trouw noemt
en de ander geneigd-zijn-tot,
maar echte trouw
is bedoeld voor altijd,
heeft de intentie van het blijvende.

Fundament van die trouw
is de liefde.
En of je die schrijft

met een kleine letter
of met een hoofdletter
– St. Jan zegt er zelfs God tegen –
is minder belangrijk
dan de liefde zelf,
die evenzeer oneindig is
en onbegrensd in mogelijkheden.

In op elkaar gericht houden-van,
in de Liefde,
kun je alles, een leven lang.

Alles . . . maar misschien niet de vrede bewaren met je kinderen. Dat is misschien de prijs, die je betalen moet. Maar 't zijn geen kleine kinderen meer en er kan dus met hen gepraat worden over het recht op geluk, ook voor vader, ook voor moeder. En als er dan na een veelheid van gesprekken toch geen begrip ontstaat voor vaders of moeders eerlijke plannen, dan is dat verschrikkelijk jammer, maar dan moeten naar mijn overtuiging vader of moeder toch maar doen wat zíj menen dat 't beste is. Het beste voor hun persoonlijk geluk en dat van de toekomstige partner. En het woordje geluk neem ik dan zo zwaar als ik het elders in dit boekje omschreef.

*

Tot dat geluk behoort zeker het een-zijn van denken, het kijken in dezelfde richting. Dat geldt voor de levensvisie, de maatschappij-be-

schouwing, dat geldt in versterkte mate voor de levensbeschouwing, de religie. Dat zo stellende denk ik dan minder aan het verschil in kerkgenootschap – hoewel dat voor oudere mensen met een lange traditie achter zich, erg bezwaarlijk kan zijn – alswel aan de manier van gelovig in de wereld staan, aan het denken over het Goddelijke, over de zin van ons bestaan, over de onsterfelijkheid van de geest. Waarschijnlijk bouw je gemakkelijker een relatie op tussen een protestant en een rooms-katholiek die beiden „bij de tijd" zijn als tussen twee rooms-katholieken, waarvan de een zeer behoudend is en de ander zeer vooruitstrevend. Het „gemengde huwelijk" van onze dagen is niet een huwelijk tussen mensen van verschillende kerken, maar een echtverbond tussen twee mensen, die in tegenovergestelde richting denken en leven.

*

Na een aantal inleidingen, links en rechts in den lande gehouden over het hiervoor beschreven thema, kwamen soms vragen naar boven, die misschien ook op zouden kunnen komen na gelezen te hebben wat hiervoor zwart op wit staat. En het is daarom wellicht van belang ook die vragen en wat ik er zo ongeveer op antwoordde hieronder te noteren.

U stelt dat de dood het huwelijk opheft en dat de achterblijvende weer vrijgezel is. Maar reikt trouw niet over het graf heen?

De bedoeling van de vraag is duidelijk: kun je eigenlijk wel hertrouwen als je je trouw voor altijd aan een ander beloofd hebt? Trouw beloof je, zeg je toe, aan een mens. Voor het leven, heel je leven. Maar als die mens ophoudt te bestaan, als de mens waaraan je trouw beloofde, er niet meer is, is de belofte van trouw ook zonder zin geworden. In een aantal gevallen komt er iemand anders ook om die trouw vragen. Die kan dan opnieuw toegezegd worden aan een mens, zonder de eerste trouw te kwetsen. Die is namelijk door de dood opgeheven.

Heeft de manier, waarop u mensen op leeftijd voorhoudt hoe ze zich zouden moeten gedragen als er een nieuwe liefde in hun leven komt, niet veel van het door mij verfoeide betuttelen?

Twee dingen voorop: ik zeg niet hoe mensen op leeftijd zich zouden moeten gedragen; ik steek hooguit een paar lichtjes aan, waardoor ze zelf gemakkelijker hun weg kunnen kiezen. En vervolgens: ik heb óók de leeftijd, waarop ik betuttelen uit den boze vind. Maar is vrijblijvend raad geven betuttelen? Als ik tegen u zeg: „Als ik u was zocht ik een hobby!", is dat dan betuttelen? We moeten in deze wel oppassen

niet overgevoelig te worden. Dan gaan jongeren en leeftijdgenoten u mijden, bang als zij zijn dat ieder woord van hen door u als betuttelen – dominerend zich bemoeien met uw privé leven – zal worden gezien.

Zou u in een paar woorden kunnen zeggen of u 't verstandig vindt of niet als oudere mensen nog eens gaan trouwen?

Neen, dat kan ik niet. Dat kan ik zelfs niet in een zeer concreet geval en dat wil ik ook niet. Een engagement aangaan – om in goede vriendschap verder te leven, om te gaan samen-wonen of om te gaan trouwen – is een zó persoonlijke zaak van twee mensen dat de derde, de raadgever-in-spé, tegelijk een buitenstaander is. En dat ook moet blijven. Zoals eerder gezegd: je kunt wat lampen opsteken, zodat het wat lichter wordt, maar die twee zullen hun eigen weg moeten gaan. Natuurlijk kunnen ze zelf ook zoveel als ze dat willen hun licht opsteken, maar tenslotte is de beslissing aan hen en aan niemand anders. En dan nog: wat is verstandig? Wat is verstandig voor u en wat voor mij?

Als de kinderen, niet om financiële motieven, er echt tegen zijn dat moeder opnieuw gaat trouwen, zou ze er dan omwille van de lieve vrede maar niet beter van af kunnen zien?

Je zou natuurlijk met een vierkant „neen" kunnen antwoorden en inderdaad: voorop staat wat die twee willen en niet wat de kinderen willen. Maar . . . als de verhouding tussen vader/moeder en de kinderen altijd goed en eerlijk en open geweest is, dan zal de verwachting van een verbroken verhouding zeker wel mee moeten spreken in de beslissing. Is de nieuwe relatie mij het verbreken van de oude banden waard? De vraag is gemakkelijk genoeg te stellen, maar het antwoord is niet eenvoudig te geven. En dat is dan een van de redenen waarom oude mensen toch nooit te snel tot een huwelijk moeten besluiten, ook al tellen de jaren zwaar.

> Moeten de twee, die op leeftijd gekomen zijn, elkaar gevonden hebben en willen gaan trouwen, van dezelfde stand zijn, uit hetzelfde milieu komen?

Het antwoord kan niet eenvoudig ja of neen of 'k weet 't niet zijn. Er zijn zoveel faktoren, die een mens vormen, gevormd hebben. Ik denk dat die twee ouderen, die samen – maar ook ieder voor zich, vergeten we dat niet! – plannen maken om te gaan trouwen, zich de praktische consequenties goed moeten indenken. Ze hebben beiden hun eigen huis, hun eigen spullen. Er zal, om te beginnen overeenstemming moeten zijn, en wel volledige overeenstemming, over de vraag welk huis aangehouden wordt en welk van de hand gedaan.

Dat levert op zich al problemen op. Niemand immers verlaat graag een huis, waarin je wellicht jaren en jaren gewoond hebt en dat gestoffeerd is door erg veel herinneringen. Maar spelen in die huizen-affaire dan misschien nog zakelijke elementen mee, die de beslissing vereenvoudigen; bij de meubilering ligt dat anders en daarom waarschijnlijk nog moeilijker. Van twee volledige meubileringen moet één gemaakt worden en dat betekent dat zo ongeveer de helft van ieders bezit verdwijnen moet. Je kunt toch bezwaarlijk twee dressoirs in de kamer zetten en twee bankstellen, om nu maar eens iets te noemen. Dus moet er een keus gemaakt worden. Moeilijk wordt het pas echt als de smaak van die twee niet of nauwelijks samenvalt. Hij heeft een kastje in zijn huiskamer staan, waaraan hij erg gehecht is. Maar zij vindt datzelfde kastje „monsterlijk". Zij wil om de lieve vrede dat kastje wel dulden, maar – stelt ze voor zichzelf – we nemen wel míjn bankstel. En dat vindt hij nou toevallig „om op te schieten". Nu kun je natuurlijk zeggen: doe water in de wijn en dat zal ook wel gebeuren. Maar haar smaak en zijn smaak verander je niet. En dat betekent dan weer dat zij dat kastje duldt, al vindt ze 't 'n gruwel, en dat hij zich laat zakken op de bank, waarvan de kleuren hem herinneren aan een voor-oorlogse zak van De Gruyter. En dat zijn dan problemen, die je echt niet tussen aanhalingstekens hoeft te noteren.

Heeft dat dan met verschillende milieus te maken?

Misschien wel en misschien niet. Er zijn in wat men dan noemt „de lagere milieus" voorbeelden genoeg van een voortreffelijke smaak en je vindt daar tegenover in de „hogere milieus" net zoveel wansmaak als waar dan ook. Men heeft alleen in laatstgenoemde groep – ik heb iets tegen dat „hogere en lagere" – vaak de financiële middelen om zich te laten adviseren.

Hoe denkt u overigens, los van dat huis en dat interieur, over een sterk verschillende herkomst van de beide partners?

Het hangt er maar van af wat men daaronder verstaat. Ik denk dat twee mensen, die uit onderscheiden maatschappelijke groeperingen voortkomen, heel best met elkaar kunnen accorderen als zij cultureel maar op een noemer zitten. En daarbij gaat het dan minder om ontwikkeling als wel om levensstijl. Een gesprek, om maar een voorbeeld te noemen, tussen een academicus en een met schoolse kennis minder bedeelde, kan heel boeiend zijn voor beiden als ze alle twee hun beperkingen maar kennen én de bereidheid hebben al luisterend van elkaar te leren. Maar de jurist die meent op grond van zijn titel een zwaarwegend oordeel te kunnen doen gelden over literatuur of toneel, vergeet de grenzen van zijn

kennis. En het oordeel van een befaamd voetballer over het Midden-Oosten is niet meer waard als dat van u en mij.
Eerder heb ik gesteld dat „die twee" vooral in één richting moeten denken, wil hun toekomst zonnig zijn. Als hij erg graag leest en daar graag over praat en zij laat blijken met „al die schrijverij, die toch maar fantasie is" niets op te hebben, dan klapt er wel 'n deur dicht. En als zij graag een goed toneelstuk ziet en hij laat blijken dat „allemaal maar onzin" te vinden, dan slaat er een tweede deur toe. In één richting denken, wil zeggen: denken in dezelfde richting als de ander. Het gelukkig-zijn van de ander op het oog hebben. En dat houdt in dat er gepraat kan worden over de liefhebberij van de een en die van de ander. Dat wil helemaal niet zeggen dat nu ineens mevrouw ook moet gaan lezen en meneer naar de schouwburg gedwongen wordt, maar wel dat er oprechte belangstelling is voor wat de partner bezig houdt omdát het de partner is.

> Zal de herinnering aan de overleden man of vrouw niet noodzakelijkerwijs tot vergelijkingen leiden? „Mijn eerste man" was zus en deed zo. En „mijn eerste vrouw" reageerde in die dingen heel anders. En ondermijnen die vergelijkingen de relatie dan niet?

Zoals het hier gezegd wordt, dreigt de relatie inderdaad stuk te lopen. Als in een eerste hu-

welijk de man zijn vrouw vergelijkt met vroegere vriendinnen of omgekeerd, dan ís er al iets fout. Liefde vergelijkt niet. Liefde tilt die ene beminde mens boven alle anderen uit. De volksmond zegt: liefde is blind en dat is een hele simpele vertaling van dat alleen zien van de geliefde.
Als er dertig, veertig jaar huwelijksleven voorafgegaan zijn aan een nieuw huwelijk, dan komt misschien toch dat woordje „noodzakelijkerwijs" van de vragensteller naar boven. Man en vrouw kúnnen de vroegere partner niet vergeten. En natuurlijk herinneren zij zich hoe de vroegere partner zou reageren op bepaalde situaties. Die herinnering levert teleurstellingen op, dat is wel zeker. Maar echte liefde tussen die twee overbrugt dat, heft hen samen, al pratende, over moeilijkheden heen. Beiden immers weten dat er voor de ander ook eerder een partner geweest is en daarover praten kan alleen de relatie verinnigen.

> Gaan nieuwe relaties, op latere leeftijd aangegaan, wel eens stuk? Komt een scheiding op hoge leeftijd bij een tweede huwelijk wel eens voor?

Een relatie is een relatie en een huwelijk is een huwelijk, ongeacht de leeftijd van de partners. Je zou alleen kunnen zeggen dat een nieuwe relatie of een huwelijk op hoge leeftijd, meestal meer doordacht wordt aangegaan, als op

zeer jeugdige leeftijd. In het tehuis, waar ik jarenlang mijn werk vond, heb ik diverse huwelijken meegemaakt en één keer, en wel binnen een jaar, een echtscheiding met alle nare gevolgen vandien. Het motief waarom die twee, die binnen een jaar uit elkaar gingen, trouwden, was niet vrij van egoïsme. Hij was lichamelijk nogal gehandicapt – rolstoelpatiënt – en zij was een zorgzame moederfiguur, die iemand nodig had om voor te redderen. Hij zwengelde het huwelijk aan omdat een vaste verzorgster hem in zijn handicap meer mogelijkheden bood dan het afhankelijk-zijn van het personeel. En zij wilde niets liever dan zorgen. Al binnen een paar maanden kwam het tirannieke in hem, dat de verzorgsters eerder ervaren hadden, ook tegen haar in werking. En na een half jaar bleek de toestand voor haar onhoudbaar. Gelukkig had zij haar spulletjes laten opslaan – voorvoelde ze iets? – en kon haar appartement weer ingericht worden, zes etages boven dat van hem. „Ze hadden nooit moeten trouwen, die twee" was het commentaar in huis. Maar zijn twee zeer volwassen mensen zélf niet het eerste en het beste in staat te beoordelen wat ze doen? En wie zou daar in willen treden?
En de eenvoudige relatie zonder meer? Flirten komt onder oude mensen ook voor. En dat is zoiets als vlinderen van de een naar de ander. Vandaag was mevrouw X helemaal weg van meneer IJ en morgen komt er een nieuwe bewoner, waarop ze idolaat is. Ik heb 't mee-

gemaakt dat de afgewezen „partner" – de man uit de verbroken verkering – bij zijn eveneens zeventigjarige rivaal letterlijk de deur intrapte. En die voorbeeldjes, aan te vullen met een hele reeks andere, bewijzen misschien het duidelijkst dat er niet zo gek veel verschil is tussen een relatie aangaan en trouwen op hoge of op jeugdige leeftijd. Het moet op elke leeftijd een zaak zijn van diep nadenken en vooral van echte liefde. En dat diepe nadenken kun je in veertien dagen echt niet.

> Speelt sexualiteit bij ouderen helemaal géén rol in het trouwen of het aangaan van een nieuwe relatie? U zwijgt er nagenoeg over.

Niet zonder opzet heb ik de sexualiteit nauwelijks aangeroerd, maar nu er naar gevraagd wordt, dient er iets over gezegd te worden. Ovidius heeft ooit eens gedicht:

> „Is iemand kaal of is hij grijs,
> indien hij vrijt, hij is niet wijs"

Dat was, in allerlei varianten, de algemeen gangbare mening, zo ongeveer tot na de tweede wereldoorlog. En dat wil dan zeggen dat er zo'n twintig eeuwenlang volgehouden is dat mensen op leeftijd (mannen vooral, over vrouwen sprak men nauwelijks) hun sexualiteit op sterk water gezet hadden of minstens dienden te zetten. Oorzaak van die redenering

zal wel geweest zijn dat men sexualiteit alleen en uitsluitend verbond met het voortplantingsproces. Welnu, dat diende voorbehouden te blijven aan jonge mensen, die een gezin stichtten. Toen men sexualiteit op zich ging bekijken en dus loskoppelde van het krijgen van kinderen, toen bleek sex niet alleen meer een zaak van jonge toekomstige ouders, maar van iedereen. Dat wisten we eigenlijk al lang maar het algemeen aanvaarde normbesef – er werd over sex toch al nauwelijks gesproken – dekte de in elke mens aanwezige „driften" toe. Invaliden konden in bepaalde omstandigheden geen kinderen krijgen of men vond dat ongewenst en dat betekende dan tegelijk dat de invalide jonge man of jonge vrouw zijn sexuele leven maar aan de kapstok moest hangen. En ouderen, bejaarden? Daarvoor had, „omdat de voortplantingsleeftijd voorbij was" de sexualiteit eveneens afgedaan. Sex was – en is vaak nog, want de vooroordelen zijn de wereld nog niet uit – iets van jonge mensen. Als ouderen zich daarmee bemoeiden, dan was dat, zoals Simone de Beauvoir dat in „La Vieillesse" zegt, ergerlijk, belachelijk, ja zelfs weerzinwekkend . . . Proost!
Sexualiteit is meer dan, zoals we dat vroeger wel leerden „geslachtsdrift". Veel beter kun je sexualiteit omschrijven als geslachtelijkheid of geslachtsleven. Als we het zo stellen, dan is ook onmiddellijk duidelijk dat sexualiteit blijvend is; wie immers verliest op hogere leeftijd zijn geslachtelijkheid? Die geslachtelijkheid, het

man- of vrouw-zijn, vermindert ook niet met het klimmen der jaren. Waarom zou het geslachtsleven wel verminderen, verdwijnen? Ik ben een beetje huiverig voor cijfers, die uit onderzoeken in deze te voorschijn zijn gekomen, al moet wel gezegd worden dat alle bekende onderzoeken (met name die van Masters en Johnson en van A. Kinsey) er op wijzen dat sexuele uitingen met het ouder worden verminderen, maar dat de mogelijkheid van met name de geslachtsdaad aanwezig blijft.
Waarom ben ik in dit bestek dan toch kort over die sexualiteit-op-leeftijd? Op de eerste plaats omdat het mij ging om „liefde op leeftijd" en niet om „sex op leeftijd". Op de tweede plaats – en belangrijker – omdat ik er van overtuigd ben dat in erg veel van de nieuwe relaties, die op latere leeftijd worden aangegaan, niet de sexualiteit, maar het verlangen naar genegenheid de hoofdrol speelt. En de uitingen van die genegenheid zijn vaak zo subtiel, dat ze met de aanduiding „sex" over-geaccentueerd worden.

NAWOORD

Bijna veertig minuten had ik gesproken voor een grote groep bestuursleden van bejaardenbonden in het Roermondse. Er was een gedachtenwisseling gepland, voorbereid in groepen. En elke groep kwam met een woordvoerder, u kent dat wel. In de kortst mogelijke tijd had ik een reeks vragen op papier en de groepen, die daarna nog hun lesje opzegden, vielen in herhaling. Totdat er een mevrouw opstond, die zei: „Hadden we na de inleiding niet beter naar huis kunnen gaan om er in stilte en voor jezelf nog eens over na te denken?"
Daar was eigenlijk iedereen het mee eens, maar ja, de organisatie voorzag nu eenmaal in een discussie . . . En zo gebeurde. Na lezing van dit boekje geen discussie met de inleider. Misschien met anderen, misschien met uzelf?

BT

De feiten zijn er om het te bewijzen: ook mensen op leeftijd kunnen verliefd worden, verliefd tot over hun oren.
Aan de hand van verschillende praktijkvoorbeelden behandelt Henri Kerckhoffs in dit boekje de problemen die zich in zo'n situatie kunnen voordoen. Vooral wijst hij op de vooroordelen waarmee oude mensen die een nieuwe liefdesrelatie aangaan, nog altijd worden geconfronteerd. Andere kwesties die aan de orde komen zijn:

- trouwen of samen-wonen of op jezelf blijven?
- de kinderen en hun reacties
- vrienden, kennissen, het dorp, het tehuis
- de kerk, overeenstemming of verschil in geloven
- sexualiteit op leeftijd.

De auteur zegt niet hoe er ten aanzien van deze verschillende punten gehandeld moet worden. Hij gaat er steeds nadrukkelijk van uit dat de mensen, over wie het hier gaat, oud en wijs genoeg zijn om zelf te beslissen. Het boekje wil hier en daar slechts een lamp aansteken, een beetje bijlichten, een paar overdenkingspunten aantippen. Meer niet.

Henri M. L. Kerckhoffs (geb. in 1917) studeerde sociologie in Nijmegen, was enkele jaren in de journalistiek werkzaam en funktioneerde daarna vele jaren in de gezondheidszorg. Laatstelijk was hij een hele reeks van jaren direkteur van een zgn. ADL-verzorgingstehuis. Als katholiek is hij sterk gebonden aan een soort basis-gemeente. Diverse van zijn teksten voor deze gemeente werden gebundeld. Daarnaast publiceerde hij een hele reeks opleidingsboeken voor verpleegkundigen en daaraan relaterende beroepen.

JNV

J. N. VOORHOEVE, DEN HAAG ISBN 90 297 0687 2